

Emma Arcelin i Nieto

Historiadora i investigadora en el marc del màster d'Estudis Medievals de la Universitat de Tolosa Jean-Jaurès

Resum

A finals del segle XIV, García de Eugui, un monjo agustí que esdevé confessor i conseller dels reis de Navarra (Carles II i Carles III), escriu una crònica general d'Espanya, és a dir, la història de la península Ibèrica des dels temps bíblics, passant per Roma, pel regne dels visigots, per la invasió musulmana i pels regnes ibèrics cristians, fins a concloure amb la història de Navarra. Es tracta d'un dels primers textos historiogràfics creats des d'aquest regne, que estava marcat, des de feia segles, per la llunyania d'uns monarques essencialment francesos. La guerra dels Cent Anys i la implicació dels reis de Navarra en aquest conflicte canvia bruscament els seus plans. Els Évreux s'estableixen en aquest petit regne pirinenc i per poder-s'hi adaptar és necessari un instrument imprescindible: l'escriptura de la història.

Paraules clau

García de Eugui, Regne de Navarra, Évreux, crònica, historiografia, Reconquesta, mite neovisigòtic.

Avui en dia, l'acte d'escriure és ben diferent del que suposava a l'època medieval. No només és un acte que comportava dificultats importants, sinó que també era profundament significatiu, i és que el pes d'un escrit en la cultura política de les societats medievals era considerable. Un text esdevenia una font de legitimitat i d'autoritat. En aquest sentit, els textos que emanen dels seguicis reials són una font essencial per entendre el pensament polític desenvolupat en un moment precís i en un context concret. Entre finals del segle XIV i els primers anys del segle XV, García de Eugui apareix a la història del regne de Navarra no només per la seva proximitat amb els reis Carles II i Carles III, sinó també per l'escriptura d'una crònica. Aquest monjo agustí esdevé servidor i confessor

Emma Arcelin i Nieto

Escriure la història: creació historiogràfica a la Navarra del segle XIV

d'aquests dos reis i escriu, entre els anys 1360 i 1390, una crònica general de la història d'Espanya. Malgrat que la seva obra s'hagi considerat sovint pobra i sense interès històric, va resultar ser la narració d'una etapa essencial per al naixement d'una historiografia navarresa pròpia entre els segles XIII i XV. La crònica comença amb l'esquema clàssic de les sis edats del món i segueix amb la història de Roma, l'etapa visigoda i la invasió islàmica del 711. Paral·lelament a la història d'aquesta conquesta, apareix la dels primers regnes cristians del nord de la Península. Aquests últims ocupen la resta de la crònica, que descriu de forma breu i cronològicament els regnats dels reis d'Astúries, de Lleó i de Castella. Finalment, el text conclou amb una genealogia dels reis de Navarra, des del fundador del regne, Ènec Aritza (principis del segle IX), fins a Carles II (finals del segle XIV). No sabem si el projecte de l'escriptura d'aquest text neix d'una iniciativa pròpia de l'autor o si sorgeix, en canvi, de la petició del rei Carles III. En tot cas, respon evidentment a la necessitat de concedir a la monarquia navarresa una posició i un prestigi més grans a través de la construcció d'una historiografia local.

Encara que fer historiografia suposi reflexionar al voltant del context en el qual es produeix un text, analitzar una crònica que pretén explicar la història general d'Espanya ens permet també evocar la història medieval de la península Ibèrica. I malgrat que la història d'Eugui comenci amb els episodis bíblics i la història antiga, ens centrem en la història medieval, que és la més rica pel que fa a la construcció dels mites i la identitat navarresa. L'etapa comença amb la caiguda de l'Imperi romà d'Occident, que s'acompanya de l'avenç dels pobles germànics i, en el cas de la Península, de la instal·lació d'un d'aquests pobles sota la forma de regnat: el dels visigots. A l'altre costat del Mediterrani, la part oriental de l'imperi sobreviu i, un segle més tard, no gaire lluny, a la península Àràbiga, neix la civilització islàmica quan el 610 Mahoma comença a predicar una nova religió monoteïsta. Els primers segles de l'Islam estan marcats per una progressió extraordinària que assoleix la seva esplendor més gran quan el califat omeia s'apodera, a l'est, dels territoris situats més enllà de Pèrsia i arriba, a l'oest, fins al nord d'Àfrica i entra al continent europeu a través de l'estret de Gibraltar. La conquesta de la Península suposa el final del regne dels visigots, que, malgrat els seus intents de resistir, és incapaç de

frenar aquest avenç. Entre els anys 711 i 725, els exèrcits araboberbers s'estenen sobre gairebé tota la Península. Sols alguns territoris del nord resisteixen a la invasió. Els relats mítics expliquen com, entre el 718 i 722, Pelagi inicia un alçament per resistir a la conquesta. El relat de la batalla de Covadonga explica l'enfrontament de l'any 722, en què els asturians, dirigits per Pelagi, lluiten contra les tropes omeies, fet que simbolitza per a nombrosos cronistes medievals l'inici del període anomenat més endavant –al segle XIX– Reconquesta, és a dir, la conquesta dels territoris ibèrics controlats pels poders musulmans. Encara que el rol de Pelagi i el desenvolupament de la batalla no estiguin atestats històricament, és important considerar el naixement d'una ideologia lligada al procés de reconquesta. Sorgits de l'oposició a l'Islam, els regnes cristians s'hi enfronten des del seu naixement, i la ideologia de reconquesta es manifesta ben d'hora, ja que permet justificar les conquestes d'aquests joves regnes apareguts al nord de la Península. Aquesta justificació és possible, entre altres raons, gràcies a la seva associació amb els ancestres visigots, així com pel rebuig de la presència islàmica en terres ibèriques. Les ideologies del poder es manifesten aleshores a partir de les cròniques: a través de la història s'estableix una lectura lineal dels esdeveniments històrics que associen un regne a un destí en concret. Aquests textos tenen moltes vegades com a objectiu l'exaltació de la reialesa a través de les seves conquestes al sud i la seva justificació sobretot gràcies a la dimensió sagrada que atorguen a la seva missió. Explicar el passat significa també definir, en el moment de l'escriptura del text, una identitat en particular, ja que estudiar aquests textos, aquestes cròniques, ens permet entendre la manera en què un poble, una monarquia o un grup social es defineix a si mateix.

Quin és, doncs, l'interès de la crònica de García de Eugui? Les primeres cròniques ibèriques posteriors al 711 han estat llargament estudiades, ja que constitueixen una font fonamental per entendre els mecanismes de creació d'un relat històric propi de cada regne. Però les més tardanes no són tan conegudes i s'estudien sovint en el prolongament de l'estudi de les primeres. La nostra crònica és una d'aquestes. Sovint considerada com a poc remarcable, té el mèrit de presentar per primera vegada la història de Navarra sota un

tractament particular i, per tant, original i innovador. A finals del segle XIV, el petit regne del nord peninsular no disposa d'una tradició historiogràfica destacable i el treball de García de Eugui se situa en un moment en què creix l'interès per la història i el passat de Navarra. Però Eugui no escriu només sobre la història de Navarra. De fet, aquesta és la part més curta de l'obra. El text el constitueix essencialment la història general d'Espanya i el confessor dels reis de Navarra ens ofereix una de les primeres versions de la història peninsular escrita des d'aquesta regió, que fins aleshores havia quedat sovint al marge de la producció historiogràfica. Es tracta,

doncs, d'una clàssica "història general d'Espanya" i, per tant, en aquesta recerca s'han tractat els temes clàssics de la historiografia ibèrica des d'un punt de vista poc estudiat: el de la Navarra del segle XIV.

Les preguntes que van sorgir durant aquest treball de recerca són simples: el perquè i el com. És a dir, quines són les raons que porten el confessor dels reis de Navarra a escriure una crònica general de la història d'Espanya? De quina manera es planteja l'escriptura de la seva obra i com pretén transmetre una visió navarresa de la història ibèrica? A més a més, també en sorgeix una tercera, però no menys important: ho aconsegueix?

Per respondre a aquestes preguntes és essencial tractar primerament el context d'escriptura de la crònica, que ens permet entendre les raons de la seva aparició. Després, es tracta de considerar el contingut del text, ja que l'anàlisi d'aquesta crònica va girar al voltant del concepte d'identitat política, que es va dividir en tres parts: el rei, la terra i la fe. Us oferim aquí un resum de les conclusions generals que es van generar.

Un context propici per al naixement d'una historiografia pròpia

Els anys en què es va escriure la crònica corresponen a un moment particular de la història de Navarra i dels seus reis, ja que a causa de la seva implicació en la guerra dels Cent Anys s'equilibra el pes que té cadascuna de les possessions de la dinastia dels Èvreux. De fet, davant de la incertesa que suposa la datació del text, la resposta es pot trobar analitzant l'evolució de la política dels reis d'Èvreux Carles II i Carles III. Interessem-nos, doncs, en el context. Ens situem a la segona part del segle XIV, en un moment en què la situació estratègica del rei de Navarra a Normandia li concedeix un pes important en la lluita francoanglesa de la guerra dels Cent Anys. De fet, són aquests territoris del nord de França els que constitueixen la base del poder dels monarques de Navarra, que des del 1234 són nascuts, educats i instal·lats a França. Efectivament, després de la mort de Sanç VII el Fort l'any 1234, la persona que es presenta com a únic successor legítim és el seu nebot Teobald, comte de Xampanya, ja que malgrat la voluntat de Sanç de fer de Jaume I d'Aragó el seu successor, els navarresos escullen el francès com a rei. A aquesta dinastia la

succeeixen dos altres dinasties franceses: la dels Capets, reis de França (a partir del 1284), i la casa d'Évreux (a partir de 1328), capeta també.

A l'altra banda dels Pirineus, les rivalitats entre castellans i aragonesos es veuen també afectades per la guerra dels Cent Anys, que s'estén fins a la Península quan francesos i anglesos busquen aliats. A partir d'aleshores, els anys 1360 i 1370 queden marcats per una política navarresa inestable i per l'autoritat d'un rei, Carles II, que canvia constantment d'estratègies i d'aliances. Després de canviar de bàndol en diverses ocasions, el regne navarrès es veu finalment sacsejat amb força: en preferir una aliança amb els anglesos, Carles II és atrapat entre els francesos –governats per Joan II–, desitjosos d'annexionar els territoris navarresos a Normandia, i els castellans, que, amb la nova dinastia resultant de l'accés al tron per part d'Enric de Trastàmara, opten per aliar-se amb els francesos en lloc dels anglesos. Els resultats són múltiples: d'una banda, els atacs francesos i la captura de l'infant del regne (el fill del rei, el futur Carles III); de l'altra, l'atac de Castella i la signatura del desastrós Tractat de Briones l'any 1379, gràcies al qual aquest regne veï ocupa alguns territoris i trenca les ambicions polítiques de Carles II.

No és fins a l'any 1387 quan la mort d'aquest rei, Carles II, sobrenomenat "el dolent", i l'ascens al tron de Carles III, sobrenomenat "el noble", apaivaguen la situació tumultuosa del regne. El regnat d'aquest nou rei es caracteritza, al contrari, per una pacificació gràcies a la seva estreta aliança amb Castella, per l'absència de guerres i invasions, per la recuperació dels territoris normands i per la reorientació de la política de la reialesa al voltant de les qüestions navarreses. En definitiva, el regne està marcat per una profunda evolució durant la segona meitat del segle XIV, a través d'una estabilització després d'una dècada intensa, una pacificació de les relacions amb els regnes veïns i el canvi del centre de poder dels reis de Navarra, ara situat a Pamplona. Aengus Ward proposa la hipòtesi que l'escriptura de la crònica correspongui més a les necessitats navarreses de la dècada del 1390, en aquest context de recuperació del regne, que a les de la dècada del 1360 o 1370:

El reclamo de una legitimidad histórica encarnado en la composición de una crónica tiene más sentido para una monarquía resuelta a establecer sus credenciales españolas demostrando su relación con los grandes monarcas heroicos de la Reconquista, que para una cuya principal

*preocupación reside fuera de la península. [...] la postura adoptada por el cronista parece ser más apropiada para la recuperación de los años noventa que para la era políticamente ajetreada que fue el principio del reinado de Carlos II.*¹

Aquesta tesi és particularment interessant perquè intenta relacionar l'establiment d'una tradició navarresa històrica independent amb el context d'un regne que es troba en un període de recuperació després d'una dècada desastrosa i que, privat dels seus territoris francesos, concentra els seus esforços en els territoris peninsulars. A més, Carles III és un dels reis de Navarra que, des de la presència de les dinasties franceses al tron de Navarra, s'interessa més pels seus territoris pirinencs i, de fet, intenta mostrar-se com un rei ibèric. Tanmateix, les pistes que demostren amb més fermesa el context de l'escriptura són, d'una banda, el coneixement per part de l'autor de la data de la mort de Carles II i, de l'altra, l'esment d'Eleonor de Trastàmara (esposa de Carles III des del 1375), com a reina de Navarra ("*dona Leonor, reynia de Nabarra que oy es*").² L'argument utilitzat per Ward per provar la incertesa de la datació és la manca d'informació d'alguns esdeveniments al final de la descripció del regnat de Carles II.³ Aquesta falta d'informació s'explica, però, segons Catalán i Jerez, per la incapacitat de l'autor d'escriure sense fonts i la frase que menciona la reina de Navarra és per a ells una bona pista del context d'escriptura.⁴ Tot i això, ens queda la incògnita de saber si la redacció de la crònica està vinculada a un projecte del sobirà, és a dir, si es tracta o no d'una iniciativa de Carles III confiada al seu conseller per consolidar la seva instal·lació a Pamplona. La proximitat de l'autor amb el poder reial suggereix que la resposta és afirmativa. Si fos així, la hipòtesi més probable seria que la composició d'una crònica navarresa que ressegueix "la història d'Espanya" i relaciona la monarquia de Navarra amb les de la Península respon, en els anys 1390, a la voluntat de redirigir la política reial cap als territoris ibèrics.

Aquesta seria, doncs, la resposta al perquè de la composició del text. El com va ocupar la part principal del treball de recerca, que es va centrar a analitzar el mateix text. De fet, els estudis de l'obra d'Eugui s'han centrat en l'autor i les seves fonts, però el seu contingut no ha estat àmpliament analitzat.

1- WARD, A. *Crónica d'Espanya de García de Eugui*, 1999, p. 101.

2- WARD, A. *Crónica d'Espanya de García de Eugui*, 1999, p. 374.

3- *Ibid.* p. 374.

4- CATALÁN, D.; JEREZ, E. "*Rodericus*" *romanzado en los reinos de Aragón, Castilla y Navarra*, 2005, p. 360, part núm. 7: "Incapacidad de Eugui de historiar sin fuentes".

5- MARTIN, G. "Linaje y legitimidad en la historiografía regia hispana de los siglos IX al XIII", e-Spania [en línia], 2011.

La genealogia dels reis

La paraula que hem utilitzat fins ara per designar aquest text és *crònica*. Cal remarcar, però, que el gènere de l'obra de García de Eugui el podríem situar a mig camí entre la crònica i la genealogia. El text traça la història de la Península de forma cronològica i marca una successió de regnes, en què la informació que s'aporta per a cadascun d'ells és bastant escassa, i s'apropa, doncs, als textos de tipus genealògic. El rei i la figura reial se situen al centre de la narració. De fet, el desenvolupament del gènere genealògic dins de la historiografia hispànica medieval respon a una necessitat d'afirmar la legitimitat del monarca a través del llinatge.⁵

Les genealogies navarresa i castellana serveixen per als objectius polítics de García de Eugui i s'han de posar en relació amb el context de redacció del text. En un moment en què l'aliança amb Castella és fonamental per als monarques navarresos, la seva història comuna –marcada per molts vincles familiars– és un pilar que serveix per demostrar la força de la unió entre tots dos. El text s'articula a partir de la successió dels reis i García de Eugui, com a servidor dels Èvrex, escriu una crònica destinada a presentar la història de Navarra en relació amb la història d'Espanya. De fet, el text principal consta de la història general de la península Ibèrica amb una secció al final dedicada a la d'aquest regne pirinenc.

Il·luminació del Códice Vigilano (Escorial, Cod. D.I.2.), fol. 428.

El rei navarrès Sanç Garcés II s'associa al passat gòtic i es representa envoltat de reis visigots (Xindasvint, Recesvint, Ègica) © BNE

Comencem, doncs, per la primera part. La història general es crea, en el període medieval, a partir dels reis visigots, seguida de la reialesa asturiana i lleonesa iniciada per Pelagi i, finalment, pels monarques castellans. Però com se succeeixen les diferents etapes? Quines ruptures o continuïtats apareixen? Pel que fa a la transició entre els visigots i els asturians, l'autor reivindica una continuïtat de llinatge entre Roderic –l'últim rei visigot– i Pelagi –primer rei asturià–, interpellant al material subministrat per la seva font principal (*l'Estoria de los Godos*), una menció de parentiu entre aquests dos monarques.⁶ Ward interpreta aquesta confirmació de parentiu entre els dos reis com una “legitimació del regne de Pelagi i, per tant, del dels seus descendents”⁷ –és a dir, els reis castellans–. Tanmateix, la transició entre els reis lleonesos i els reis castellans –descendents dels “jutges de Castella”⁸ i dels reis de Pamplona, com a coordinadors de la història general de la península Ibèrica– marca un trencament de l'herència gòtica. Aquesta transició, que suposa una ruptura dinàstica, inicia a la crònica una nova etapa en la història general de la península Ibèrica a principis del segle XI. Encara que es podria haver reivindicat una continuïtat gòtica per la via femenina gràcies a Sança (germana del rei de Lleó), el passat mític de referència per als castellans ja no és la reialesa gòtica, sinó els jutges de Castella, Ferran I (marit de Sança) i, sobretot, Sanç III el Gran (pare de Ferran), rei navarrès *del qual todos los reyes desçenden*.⁹

Pel que fa als navarresos, el passat mític de referència és el del fundador del regne de Pamplona, Ènnec Aritza, com a “natural de la terra” i com a defensor del cristianisme.

*Lebanto se un caballero que segunt algunas canonicas dizen era natural del condado de Biguria et bino por morar en las montanas de Nabarra et de Aragon. Este caballero abia nombre Ynigo, et era caballero batallador, et por que era agudo; aspro et guerrero dixo le un día un escudero: “Por buena fe la ariesta non açendria mas ayna el fuego que este faze guerra delos moros”. Dixo otro escudero: “¡La aresta para el fuego et Ynigo para los moros”. Et despues ante clamaron lo Yniego Ariesta. [...] & deste por sus mereçimientos entre los nabarros obtibo prinçipado. [...] lo lebantaron por rey por que era bien aventurado et amado de todos.*¹⁰

La conceptualització del poder de García de Eugui es basa en l'elecció d'un príncep, al segle VIII, per part d'un poble que va sobreviure a la conquesta omeia; és a dir, que el poder dels reis de Pamplona descansa en aquesta ascendència i en aquest moment fundacional. No podent reivindicar una continuïtat amb els reis visigots, com havien fet els asturians, el llinatge i l'ètnia

6- “Item este don Pelayo fue fijo dela hermana del rey don Rodrigo la reyna viella” WARD, A. *Crónica d'Espayña de García de Eugui*, 1999, p. 293.

7- WARD, A. *Crónica d'Espayña de García de Eugui*, 1999, p. 293.

8- Els jutges de Castella són dos personatges mítics (Nuño Rasura i Laín Calvo), elegits pels castellans per tal de no dependre de la cort de Lleó. García de Eugui se situa en continuïtat amb la historiografia castellana, que, a diferència de la lleonesa, que posava èmfasi en l'herència gòtica, desplaça la font de legitimitat dels seus reis des de Lleó fins a Castella.

9- WARD, A. *Crónica d'Espayña de García de Eugui*, 1999, p. 386. Sanç III el Gran (1004-1035) esdevé en la crònica un personatge mític de gran valor. Es tracta d'un “rei ibèric” per excel·lència i la frase *del qual todos los reyes descienden* s'explica pel fet que tres fills seus van estar al capdavant de tres regnes ibèrics: Ramir I d'Aragó, Ferran I de Lleó i Castella i García Sanxes III de Pamplona.

10- *Ibid.* p. 380.

del rei fundador no tenen cap rellevància. En canvi, la legitimitat d'Ènnec Aritza —i, per tant, dels seus successors— emana sobretot de principis electius i ètics. El primer es basa en el poder atorgat per "la gent de la terra" (*los nabarros*), els quals elegeixen (*lebantaron por rey*) Ènnec Aritza, i el segon es basa en les qualitats, especialment bèl·liques, d'un "defensor de la cristiandat". Això últim demostra que la lluita contra els infidels és fonamental per construir l'autoritat d'Ènnec Aritza. Per aquest motiu, no ens ha d'estranyar que el relat de la fundació del regne aparegui de forma esbiaixada i que les estretes relacions que van existir, tant pels enllaços matrimonials com per l'aliança militar i política, entre els Aritza i els Banu Qasi -dinastia musulmana muladita- no apareguin en el text.

Més endavant, la successió de reis fins als temps de l'autor, presentada de manera ininterrompuda, sense que els canvis dinàstics siguin perceptibles, legitima el poder dels reis contemporanis de l'autor. Així doncs, el mite neovisigòtic, en la seva versió tradicional de la perspectiva de llinatge i ètnia, no té un paper decisiu, en aquesta crònica, per legitimar el poder dels reis ibèrics i encara menys dels reis de Navarra; poder significa això que és absent? O es reformula, igual que al *Libro de las generaciones*, des d'una perspectiva territorial, o com a l'*Estoria de los Godos*, des d'una perspectiva política?

La terra: sobirania i identitat

Les primeres cròniques cristianes posteriors a la conquesta islàmica presenten els reis d'Astúries com a herois destinats a restaurar el regne "perdut" pels seus avantpassats allunyant els musulmans de la península Ibèrica. Les conquestes cristianes cap al sud i l'aparició de nous poders cristians condueixen a la multiplicació dels llocs de producció historiogràfica. Els regnes d'Aragó, Navarra i Portugal també produeixen cròniques destinades a presentar la història de la Península des d'un punt de vista diferent del proposat pels cronistes del segle IX. A Navarra, per exemple, el *Liber Regum* abandona el principi de continuïtat dinàstica entre Roderic i Pelagi, essencial per a la legitimació dels reis de Lleó. Però la ideologia no està desproveïda del mite neovisigòtic, sinó que la continuïtat reivindicada és diferent; ara ja no passa per la reialesa, sinó per la "terra" i la "gent de la terra".¹¹ Malgrat que l'objectiu del *Liber Regum* sigui minimitzar la reivindicació de la continuïtat gòtica dinàstica per part dels

11- LE MORVAN, G. *Le mythe néo-visigothique dans la culture historique de l'Espagne médiévale (XIIe-XIIIe siècles)*, tesi doctoral en "Études romanes". Universitat de París-Sorbona, 2013, p. 133-184.

Cronica d'Espayña de García de Eugui (Biblioteca del Real Monasterio de San Lorenzo de El Escorial: X-II-22), fol. 1r

reis lleonesos per legitimar la monarquia navarresa i reivindicar el seu paper en la Reconquesta i en la "recuperació" territorial, García de Eugui es desmarca d'aquest text –que, de fet, és una de les seves fonts principals– i mostra, per la seva banda, els vincles familiars entre Roderic i Pelagi. D'altra banda, l'*Estoria de los Godos*, una altra de les fonts principals d'Egui, hereta el pensament polític transmès a *De Rebus Hispaniae*, obra de l'arquebisbe toledà Rodrigo Jiménez de Rada. L'obra del "Toledà" l'hem de situar en el context castellà de principis del segle XIII; es tracta d'un període d'hegemonia enfront dels veïns cristians i se situa al cor de tot el conjunt castellanoleonès. L'obra del Toledà contribueix a l'elevació de Castella davant de Lleó i a la reivindicació de la seva capacitat per dominar el conjunt

dels regnes cristians. Per tant, el regne visigòtic no es veu com un passat que s'ha de restaurar i del qual els reis són els hereus, sinó com el model polític d'unitat hispànica al qual han d'aspirar els castellans. Jiménez de Rada reivindica un "panhispanisme" basat en el mite neovisigòtic i la missió de Castella de recuperar el territori dels visigots, amb la capital a Toledo. Això implica una certa defensa de la seva legitimitat per dominar la resta de regnes cristians ibèrics.

Pel que fa a la nostra crònica, les concepcions territorials o polítiques del patrimoni visigòtic transmeses, respectivament, pel *Liber Regum* i el *De Rebus Hispaniae*, influeixen en la ideologia de García de Eugui. La "terra hispànica" ocupa un lloc fonamental en la crònica, per descomptat, però pot manifestar-se en una perspectiva ètnica o política; és a dir, que Espanya es pot definir per les persones que l'habiten o per les persones que la governen. En conseqüència, apareixen qüestions sobre l'articulació d'un cert hispanisme i la reivindicació per part d'Eugui d'un regionalisme que posa de manifest l'important paper del regne de Navarra en la història cristiana peninsular.

12- WARD, A. *Crónica d'España de García de Eugui*, 1999, p. 288.

13- S'assimila Espanya al paradís: "Esta es la tierra que Dios bendixo & aqui en dio sus donos. Item a Espayña dio iij rios caudales como en paradiso, [...]. En Espayña ay abondamiento de poços; de fuentes & de rios como Xucar & Quadalajar [...]. amenos de otros rios buenos que hombre contar non podría. Item en Espayña ay abondamiento de buenos miesses, & de buenos fruytos, & pescados, & de lech, & de queso, & de manteca; et de toda caça, & de muchos ganados, & de caballos et de mulas; et de villas & de castillos, & de pan, & de vino; & de todo metal [...] Que digamos mucho, Espayña enel mundo no ha par, & son pocas tierras que le semejen. Maguera tan buena & tan leal & tan abastada, en un dia fue sojugada & vençida como si non obiesse hombres por fazienda o por pecado de señor." (WARD, A. *Crónica d'España de García de Eugui*, 1999, p. 286-287).

Així doncs, què és "Espanya"? La definició d'"Espanya" a la crònica de García de Eugui és variada, heterogènia. En primer lloc, designa un poble indígena, ibèric, anterior a les conquestes romana i gòtica. També es defineix per la seva fe i l'oposició a la presència de l'islam a la península Ibèrica.

*Los xristianos que moraban en aquel tiempo en Espayña, quando oyeron que gentes vinieran que vinçian a los godos [...] vinieron se a Toledo que era mas fuert.*¹²

Aquí hi ha tres elements: la gent (identificada com a "xristianos"), la terra (Espanya) i la reialesa (els visigots). Tots tres estan relacionats, connectats, però es consideren per separat. El poble, la terra i els reis conviuen i formen part d'un tot harmoniós, però sense que això impliqui una sinonímia ni una equivalència entre ells. Així doncs, Espanya es caracteritza sobretot pel seu ancoratge territorial: la "terra" adquireix una dimensió considerable i, a més, Espanya és descrita de manera sacralitzada.¹³ Tanmateix, el text està fortament lligat a la crònica de Rodrigo Jiménez de Rada, que defensa, per la seva banda, el desig de reunir tot el cristianisme ibèric sota la influència castellana prenent el període visigòtic com a model d'unitat. De fet, la concepció territorial des d'una perspectiva política planteja molts problemes pel que fa al pensament

polític transmès per Eugui, així com als objectius d'escriptura del text, ja que aquest autor se situa entre la voluntat de demostrar l'hispanisme de la monarquia navarresa i la de defensar la personalitat política del petit regne pirinenc. Efectivament, la definició de la identitat navarresa en aquesta crònica passa per una profunda defensa de l'hispanisme, no només del regne, sinó també de la seva monarquia. Això és molt significatiu, sobretot perquè al segle XIV la hispanitat d'aquest regne no és evident, tant pel seu caràcter transpirinenc com pel fet d'haver estat governat, durant segles, per reis francesos més orientats al nord dels Pirineus que al sud.

Espanya apareix, doncs, com a concepte independent del sistema de govern present al sòl ibèric. A més, la seva definició passa per excloure tot allò que no és ibèric i la narració està marcada per un fort rebuig de qualsevol cosa aliena, com per exemple, un sentiment antimusulmà i també antifrancès. Els omeies són descrits com a *linage ajeno* i frases com "*fizo muchas batallas con moros & venciolas*" hi són presents constantment. En temps de Carlemany hi ha fragments com "*mas queremos ser serbos de moros que no de xristianos*" o "*antes morir que a poder de franceses vevir*".¹⁴ La confluència d'aquest doble rebuig es cristal·litza durant l'aparició del regne de Pamplona amb l'esborrament de l'empremta carolíngia i la influència muladí, però apareix al llarg de la narració. De fet, la concepció de la presència islàmica a la península Ibèrica com a il·legítima prové d'una reutilització de les tradicions ideològiques clàssiques de la historiografia ibèrica medieval, en particular de la idea de "Reconquesta".

Un poble de fe

Sovint, en l'ús del mite neovisigòtic, la religió es presenta com a element comú entre els diversos regnes cristians del nord de la Península, fet que pot acabar constituint un factor d'unitat hispànica. A partir d'aleshores, el passat visigòtic pot esdevenir un model d'harmonia per als pobles units al voltant del cristianisme. Si Eugui utilitza la paraula *Espanya* per referir-se a tots els pobles de la Península, això no significa que es reivindiqui la unitat hispànica. De fet, Eugui s'esforça per fer ressaltar la personalitat i l'autonomia de Navarra. Malgrat tot, el passat visigòtic ocupa un lloc especial a la

14- *Ibid.* p. 299 i p. 300, respectivament.

crònica. En ser l'únic moment de la història en què tota la Península és cristiana, l'etapa gòtica no serveix només de model: els desastrosos regnats dels darrers reis també ens permeten explicar la "pèrdua de l'Espanya". A més, l'èmfasi en l'organització de l'Església catòlica permet definir la identitat d'Espanya gràcies a la fe catòlica i l'oposició a l'arrianisme.¹⁵ Efectivament, l'Església gòtica va ser arriana durant molt de temps, i això va constituir un element essencial de la seva identitat. Per tant, ens hem de preguntar si Espanya, segons Eugui, es defineix com una terra essencialment cristiana i si, en aquesta perspectiva, el passat visigòtic continua sent un model per restaurar. Per tant, les conquestes cristianes es presenten com a "reconquestes"? Quin és el rol de la lluita contra l'Islam a la crònica? I quin és el paper de Navarra en aquesta lluita?

15- L'arrianisme és un corrent cristià, difós particularment per pobles germànics com el dels visigots i considerat per l'Església catòlica com a heretgia.

16- Sobre els tractats de repartició de les terres musulmanes entre reis cristians, Julio Valderón exposa: "*En esos acuerdos se decía cómo se iban a repartir los reyes cristianos el territorio de al-Andalus [...]. Los monarcas cristianos alegaban como armas a su favor los legítimos derechos que afirmaban poseer, debido a que decían ser herederos directos de los reyes visigodos pero a la vez se asentaban en el carácter de Cruzada que daban a la guerra contra los infieles de Al-Andalus*", VALDERÓN BARUQUE, J. "*La idea de España en el siglo XIV*". PALACIO ATARD, V. (ed.). *De Hispania a España. El nombre y el concepto a través de los siglos*, Madrid: Temas de Hoy, 2005, p. 140.

17- "*Rodéric, les Goths, restent une référence qui donne sens à l'action des hommes du présent. Mais il s'agit d'une référence historique, non ethnique. Ceux qui prennent Cordoue sont des chrétiens, non des Goths.*" MARTIN, G. "La contribution de Jean d'Osma à la pensée politique castillane sous le règne de Ferdinand III", e-Spania [en línia], 2006, nota 12, <https://journals.openedition.org/e-spania/280>.

Encara que la idea de "restitució" d'Espanya és ben present, no sorgeix sistemàticament amb cada conquesta. El referent gòtic no és essencial per justificar la lluita contra l'Islam: no es lluita per recuperar allò que havien perdut els "avantpassats", sinó per expulsar d'Espanya una civilització bàrbara i infidel. Aquesta és una raó amb un pes legitimador suficient. En aquest sentit, a la crònica de García de Eugui, l'argument "religiós" és superior a l'argument "legal". Si es descriu Espanya com una terra assimilable al paradís, l'objectiu dels reis cristians no pot ser altre que tornar a les terres de la cristiandat que li pertanyen. Però, tot i que l'argument religiós sembla ser més potent, això no impedeix que al text aparegui la idea de "restauració". Per tant, la ideologia de la croada es fon amb la de la Reconquesta.¹⁶ L'ordre anterior a la conquesta del 711 és, de fet, un referent. Però això no implica que aquest referent sigui gòtic, encara que el mite neovisigòtic es pugui presentar des de diferents perspectives: ètnica, política, territorial i, fins i tot, "històrica".¹⁷ Aleshores, el referent –és a dir, el passat que s'ha de restaurar– és senzillament Espanya. Una terra que en la perspectiva del nostre autor existeix molt abans de l'arribada dels visigots i dels romans, una terra que fins i tot continua existint en el moment en què Eugui escriu la seva crònica malgrat que, segons aquest conseller reial, encara tingui una part amputada. Així doncs, el factor que permet reclamar aquesta herència és "la gent de la terra". Aquesta població indígena sol rebre el nom de "cristians". De fet, és gràcies a la

supervivència d'una part d'aquesta "gent de la terra" al nord de la Península que s'assegura la supervivència d'Espanya.

*Los arabes prisioneros toda España sino pocos homes que fincaron en las montañas como en Vizcaya et en Alaba et en Ypuzcoa & en Recovia en Aragon que Dios retovo por que su nombre non fuesse olvidado en España.*¹⁸

Aquesta "gent de la terra", definits a vegades com a "cristians" i d'altres com a "espanyols", són un factor de continuïtat. Així, com que Espanya s'assimila al paradís, la seva gent és descrita d'aquesta manera:

*Hombres de buen ingenio, sotiles, fuertes, sabidores, legos, francos, usados, batalleros, fieles, leales a señoría, et de buen estudio, bien razonados, abastados de palabra, & conplidos de todo bien.*¹⁹

En resum, apareix la ideologia de la Reconquesta, però des de la perspectiva de recuperar l'espai que pertany per dret als cristians, és a dir, una restauració de l'Espanya cristiana. Encara que Espanya i els gots siguin complementaris durant un període, no són necessàriament conceptes sinònims; per tant, un pot existir sense l'altre i es pot restablir l'Espanya cristiana sense que això suposi una recuperació del patrimoni ènic o cultural gòtic. Sovint van de la mà, però el neogotisme i la ideologia de Reconquesta poden no ser complementaris i existir l'un sense l'altre. Per totes aquestes raons, el període gòtic és el que emmarca l'esplendor i la influència de l'Espanya cristiana, però en aquesta perspectiva es pot restablir en un marc polític diferent; és a dir, el de la multiplicat de regnes cristians ibèrics, en què Navarra sovint té un lloc certament marginal, tot i que intenta destacar, malgrat tot, el seu paper en aquesta cristiandat espanyola.

Conclusió

La crònica de García de Eugui és representativa de la conceptualització, per part d'un home de la cort reial, de la naturalesa de la identitat d'una comunitat i sobretot de la naturalesa del poder dels seus monarques a finals del segle XIV.

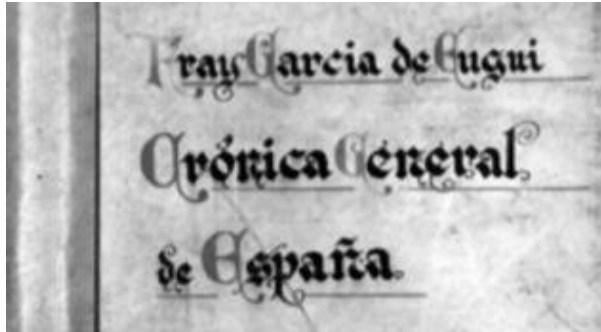
*La construcción de la memoria histórica, es decir, el muestrario de ritos, ceremonias y acontecimientos que sucesivamente se incorporan al acervo cultural colectivo para servir de andamiaje al constante tejer y destejer de la interpretación del pasado, es consecuencia de la necesidad de entender los sucesivos presentes.*²⁰

Efectivament, explicar el passat serveix sempre per entendre el present: per comprendre la versió de la història ibèrica proposada per García de Eugui és indispensable concebre el

18- WARD, A. *Crónica d'España de García de Eugui*, 1999, p. 291.

19- *Ibid.* p. 287.

20- SESMA MUÑOZ, J. A. "La creación de la memoria histórica, una selección interesada del pasado". DE LA IGLESIA DUARTE, J. I. (coord.); MARTÍN, J. L. (dir.). *Memoria, mito y realidad en la historia medieval. XIII Semana de estudios medievales, Nájera*, 2002, 2003, p. 17.

present de l'autor. El context de redacció del text demostra la particularitat del moment històric en aquest final del segle XIV a Navarra. La importància del regne per als seus monarques pren una amplitud considerable en el moment de l'establiment dels Évreux a Pamplona.

D'altra banda, l'estudi d'aquesta crònica demostra també que la història de la península Ibèrica medieval no es pot resumir en un etern enfrontament entre "moros i cristians". La identitat dels pobles cristians no implica únicament la defensa de la fe contra l'enemic infidel, sinó que neix d'un sistema ideològic més complex. En el cas de la nostra crònica, l'autor defensa la personalitat política de Navarra davant d'un regne de Castella hegemònic i amenaçador, d'un regne d'Aragó que ha controlat el regne de Pamplona en el passat, o fins i tot davant uns "francesos" que, segons Eugui, han posat en perill Espanya en temps de Carlemany i han privat els Évreux de les seves possessions normandes. De fet, les rivalitats i les lluites entre cristians són tant o més presents en els textos que les que els enfronten als poders islàmics: "*El rey de León era cansado de guerrear con cristianos & priso se a guerrear con moros*";²¹ aquesta frase il·lustra bé aquesta idea. Malgrat tot, Espanya és concebuda com una terra essencialment cristiana que s'assimila al paradís, fet que fa que l'entesa entre cristians sigui celebrada. En aquesta perspectiva, la batalla de Las Navas de Tolosa adquireix una dimensió simbòlica més gran: els pobles cristians units defensen no només la civilització cristiana, sinó també "Espanya". És en aquests moments que apareix la idea de Reconquesta. Però el que es tracta de restaurar no és l'antic

21- A. WARD. *Crónica d'Espanya de García de Eugui*, 1999, p. 350.

regne dels visigots, sinó Espanya com a concepte independent i autònom. Certament el període gòtic queda revalorat i idealitzat, però no constitueix un referent ni un model polític. En la nostra crònica, el regne dels gots forma part d'un període que ha finalitzat i que forma part del passat. El concepte d'Espanya es defineix, doncs, per sobre de tota forma de govern, per sobre de tota monarquia o llinatge i de tota divisió territorial.

En la crònica veiem una oscil·lació entre la voluntat d'arrelament de la història de Navarra dins de la història d'Espanya i la necessitat d'emfatitzar la relació amb Castella, tant pels lligams entre les dos corones com per la historiografia: les fonts principals de Eugui són castellanès i es desvia rarament del material que li aporten. El text presenta, doncs, una vacil·lació evident entre l'exaltació de la monarquia i del poble navarrès i, alhora, el triomf d'un model historiogràfic que situa la història general d'Espanya al centre de la narració. El text es troba també entre la reivindicació d'una personalitat pròpia i d'un regionalisme evident i l'aparició d'una ideologia hispànica unitària. Finalment, l'obra de García de Eugui trontolla entre la defensa de les aliances amb veïns sovint més poderosos i la defensa de l'autonomia i de la legitimitat del llinatge dels reis de Pamplona. Un segle més tard, al sud de la Península, la finalització de la Reconquesta es presenta com a imminent.

La « mode gothique » s'étendit, au cours de la seconde moitié du XVe siècle, à tous les domaines de la vie culturelle et religieuse du royaume. [...] Le thème « wisigothique » s'accompagne alors d'une espérance messianique [...]. Les temps paraissent proches en Espagne où les rois achèveront la longue entreprise de Reconquête et rendront à cette même Chrétienté le territoire espagnol dans sa totalité.²²

La conquesta de Granada l'any 1492 per part dels Reis Catòlics és una etapa crucial en la idealització de la "restauració d'Espanya", i la conquesta de Navarra l'any 1512 per part d'aquests mateixos monarques s'afegeix a la unió de les corones castellanoaragoneses i esdevé un símbol essencial de la idealització d'una unitat hispànica.

22- RUCQUOI, A. *Les Wisigoths, fondements de la nation Espagne*. FONTAINE J.; PELLISTRANDI, C. (ed.) *L'Europe héritière de l'Espagne wisigothique, colloque international du CNRS tenu à Paris, 14-16 mai 1990, 1992*, p. 341-342.

Bibliografía

Font primària: la crònica de García de Euguí

WARD, A. *Crónica d'España de García de Euguí*, 1999.

Fonts primàries (altres cròniques medievals i fonts d'Euguí)

CATALÁN, D.; DE ANDRÉS, M. S. (ed.). «Libro de las generaciones», *Edición crítica del texto español de la crónica de 1344 que ordenó el Conde de Barcelos, Don Pedro Alfonso*, 1971, p. 313-337.

COOPER, L. (ed.). *El Liber Regum. Estudio lingüístico*, 1960.

FERNÁNDEZ VALVERDE, J. (ed.). *Roderici Ximenii de Rada, Historia de rebus Hispanie siue, Historia gothica*, 1987.

FERNÁNDEZ VALVERDE, J. (ed.). *Rodrigo Jiménez de Rada. Historia de los hechos de España*, 1989.

MENÉNDEZ PIDAL, R. (ed.). *Primera crónica general de España. Estoria de Espanna que mando componer Alfonso el Sabio y se continuaba bajo Sancho IV en 1239*, vol. 1, 1906.

QUERALT Y NUET, J. *Estoria de los Godos del arzobispo don Rodrigo*, 1887.

Fonts secundàries (historiografia)

AURELL, J. "Memoria dinástica y mitos fundadores. La construcción social del pasado en la edad media", *La conciencia de los antepasados: la construcción de la memoria de la nobleza en la Baja Edad Media*, 2014, p. 303-334.

ARIZALETA, A. "Écrire l'histoire des rois". *Les Clercs au palais. Les Livres d'e-Spania* [en línia], 2010, <http://e-spanialivres.revues.org/196>

BARBERO, A.; VIGIL, M. *Sobre los orígenes sociales de la Reconquista*, 1974.

BENITO RUANO, E. "Los reinos cristianos medievales y la idea de España", PALACIO ATARD, V. (ed.).

De Hispania a España. El nombre y el concepto a través de los siglos, 2005, p. 79-84.

BESGA MARROQUÍN, A. "Orígenes hispanogodos del Reino de Pamplona". *Letras de Deusto*, 30 (89), 2000, p. 11-53.

BESGA MARROQUÍN, A. "Sancho III el Mayor: un rey pamplonés e hispano". *Historia* 16, núm. 327, 2003, p. 43-71.

CANAL SÁNCHEZ-PAGÍN, J. M. "Los Rucones, un pueblo vasco-navarro". *Príncipe de Viana. Anejos*, núm. 7, 1987, p. 349-362.

CAÑADA JUSTE A. "Historiografía navarra de los siglos VIII al X: una aproximación a los textos". *Aragón en la Edad Media*, núm. 14-15, 1, 1999, p. 275-290.

DE CARLOS VILLAMARÍN H. *Las antigüedades de Hispania. Fundadores y reyes míticos en la literatura medieval* (tesi de la Universitat de Santiago de Compostel-la, 1993), 1996 (2a edició).

CATALÁN D.; JEREZ E. "Rodericus" *romanzado en los reinos de Aragón, Castilla y Navarra*, 2005.

ESTÉVEZ SOLA, J. A. "Los orígenes míticos de Hispania en las crónicas españolas de la Edad Media". CANDAU MORÓN, J. M.; GONZÁLEZ PONCE, F.; CRUZ ANDREOTTI, G. (ed.). *Historia y mito: el pasado legendario como fuente de autoridad. Actas del simposio internacional celebrado en Sevilla, Valverde del Camino y Huelva entre el 22 y el 25 de abril de 2003*, 2004, p. 365-388.

DE EUGUI, FRAY GARCÍA. "Crónica general de España", EYZAGUIRRE ROUSE, G. (ed.). *República de Chile, Anales de la Universidad*, 21, 1907.

GARCÍA MORENO, L. "Patria española y etnia goda (siglos VI-VIII)", PALACIO ATARD, V. (ed.). *De Hispania a España. El nombre y el*

concepto a través de los siglos, 2005, p. 41-53.

GENICOT, L. *Les Généalogies*, 1975.

GÓMEZ REDONDO, F. "La Crónica de fray García de Euguí". *Historia de la prosa medieval castellana, II. El desarrollo de los géneros. La ficción caballeresca y el orden religioso*, 1999, p.1285-1287.

GONZÁLEZ JIMÉNEZ, M. "Sobre la ideología de la Reconquista: realidades y tópicos", *Memoria, mito y realidad en la historia medieval: XIII Semana de Estudios Medievales, Nájera, del 29 de julio al 2 de agosto de 2002*, 2003, p. 151-170.

HONORÉ-DUVERGE, S. "La chronique de García de Euguí, Évêque de Bayonne". *Bulletin Hispanique XLIV*, 1942, p. 17-39.

JARDIN, J. P. "Sommes et chroniques castillanes du XIVe siècle", e-Spania [en línia], 2008, <http://journals.openedition.org/e-spania/17463#tocto2n5>.

JEREZ, E. "La Historia gothica del Toledano y la historiografía romance". *Cahiers de linguistique et de civilisation hispaniques médiévales*, núm. 26, 2003, p. 223-240.

LACARRA, J. M. *Historia del Reino de Navarra en la Edad Media*, 2000, 2a edició.

LEROY, B. *Le royaume de Navarre à la fin du Moyen Age: gouvernement et société*, 1990.

LEROY, B. "Le royaume de Navarre aux XIIIe-XIVe siècles: un exemple d'État gouverné par des étrangers". *L'étranger au Moyen Âge. Actes du XXXe congrès de la SHHMESSP* (Göttingen, 1999), 30, 1999, p. 155-164.

LINAHAN, P. *History and historians of medieval Spain*, 1993.

MARAVALL, J. A. *El concepto de España en la Edad Media*, 1977, 4a edició.

- MARTIN, G. "Linaje y legitimidad en la historiografía regia hispana de los siglos IX al XIII", *e-Spania* [en línia], 2011.
- MARTIN, G. "La contribution de Jean d'Osma à la pensée politique castillane sous le règne de Ferdinand III", *e-Spania* [en línia], 2006, <https://journals.openedition.org/e-spania/280>.
- MARTÍN DUQUE, A. J. "La realeza navarra de cuño hispanogodo y su ulterior metamorfosis". HENRIET, P. (dir.). *À la recherche de légitimités chrétiennes. Représentations de l'espace et du temps dans l'Espagne médiévale (Xe-XIIIe siècle)*, (annexos de *Cahiers de linguistique et de civilisation hispaniques médiévales*, 15), 2003, p. 225-241.
- MENÉNDEZ PIDAL, R. *El imperio hispánico y los cinco reinos. Dos etapas en la estructura política de España*, 1950.
- LE MORVAN, G. *Le mythe néo-wisigothique dans la culture historique de l'Espagne médiévale (XIIe-XIIIe siècles)*. Tesis doctoral en "Études romanes", Universitat de París-Sorbona, 2013.
- ORCÁSTEGUI GROS, C. "Crónica de los Reyes de Navarra de García de Euguí", *Príncipe de Viana*, núm. 152-153, 1978, p. 547-572.
- PALACIO ATARD, V. (ed.). *De Hispania a España. El nombre y el concepto a través de los siglos*, 2005.
- RUCQUOI, A. "Les Wisigoths, fondements de la nation Espagne". FONTAINE, J.; PELLISTRANDI, C. (ed.). *L'Europe héritière de l'Espagne wisigothique*, colloque international du CNRS tenu à Paris, 14-16 mai 1990, 1992, p. 341-352.
- SESMA MUÑOZ, J. A. "La creación de la memoria histórica, una selección interesada del pasado". DE LA IGLESIA DUARTE, J. I. (coord.).
- MARTÍN, J. L. (dir.). *Memoria, mito y realidad en la historia medieval. XIII Semana de estudios medievales, Nájera*, 2002, 2003, p. 13-32.
- SIRANTOINE, H. *Imperator Hispaniae: les idéologies impériales dans le royaume de León (IXe-XIIe siècles)*, 2013.
- VALDERÓN BARUQUE, J. "La idea de España en el siglo XIV". PALACIO ATARD, V. (ed.). *De Hispania a España. El nombre y el concepto a través de los siglos*, Madrid: Temas de Hoy, 2005, p. 140.
- ZIMMERMANN, M. "L'Espagne wisigothique", *Clio: voyages culturels* [en línia] http://www.clio.fr/bibliotheque/pdf/pdf_l_espagne_wisigothique.pdf